

Jaroslava Valisova

WYBRANE CECHY OSOBOWOŚCI NAUCZYCIELA SZKOŁY SPECJALNEJ

W chwili obecnej trudno jednoznacznie określić czym jest osobowość człowieka oraz jaka powinna być osobowość nauczyciela pracującego z dziećmi upośledzonymi. Pomijając problemy terminologiczne i teoretyczne pragnę przedstawić pewne dyspozycje utożsamiane czasem ze zdolnościami czy skłonnościami, które wystąpiły u czeskich nauczycieli pracujących w szkołach specjalnych, a które mogą być uznane za cechy osobowości i które można uznać za ważne w pracy pedagogicznej.

Wybrane cechy osobowości zostały zbadane u 130 nauczycieli, posiadających co najmniej dziesięcioletnią praktykę pedagogiczną w różnych szkołach specjalnych, przeznaczonych dla dzieci odbiegających od normy. Chciano sprawdzić, czy ich postawy specjalnego zaangażowania w stosunku do uczniów potrzebujących pomocy są składnikami ich osobowości.

Szczególne warunki pracy nauczyciela szkoły specjalnej mają wyraźny wpływ na jego zdrowie fizyczne i stan psychiczny, na poziom moralny, poziom wykształcenia, co przejawia się w pewnych subiektywnych postawach mających związek ze społeczną stroną osobowości.

W sylwetce nauczyciela kształcenia specjalnego dawne określenie "moralnie nienaganny" nabiera obecnie nowego

znaczenia, które znajduje odzwierciedlenie w dużej aktywności i określonej postawie sterującej społecznym działaniem, mającym wpływ na kształtowanie się osobowości wychowanka.

Jedną z ważniejszych cech moralnych pedagoga specjalnego jest jego postawa wobec pracy, a zwłaszcza zainteresowanie wykonywanym zawodem. Zainteresowanie pracą można ogólnie scharakteryzować jako wewnętrzne w niej uczestnictwo, nieustanne ulepszanie jej przebiegu, aktywne podejście do czynności i zadań niepopularnych. Zainteresowanie pracą wyraża się wtedy, gdy nauczyciel jest przekonany o jej wartości, a także - gdy zajmuje ona w jego życiu ważne miejsce.

Niektórzy nauczyciele szkół dla dzieci wymagających specjalnej opieki uważają tzw. wewnętrzny stosunek do pracy za jedną z ważniejszych - wręcz warunkujących skuteczność pracy pedagogicznej - cech osobowości. Z innych elementów dotyczących pracy akceptuje się postulat aktywnego i twórczego podejścia do wykonywanych czynności. Ten postulat jest uwarunkowany różnorodnością, złożonością i jakością upośledzeń; nauczyciel, wykorzystując własne doświadczenie i umiejętności, winien w pracy pedagogicznej reagować natychmiast na zmiany sytuacji oraz nieustannie szukać skutecznych form i metod rehabilitacji.

Ta nieustanna korekta częściowych celów, uwzględniająca możliwości dziecka upośledzonego, wymaga od nauczyciela maksymalnego, twórczego wysiłku w codziennej pracy. Pracowitość i aktywność pedagoga specjalnego winna się łączyć ściśle z samodzielnością. Samodzielność zaś rozumiana jest najczęściej jako zdolność polegająca na wytyczeniu własnego celu, przejawiająca się w inicjatywie organizowania czynności bez instrukcji i dozoru; wymaga oceny zaistniałej sytuacji wychowawczej, sformułowania opinii i często bardzo szybkiego rozstrzygnięcia.

Z wymienionych cech osobowości pedagoga specjalnego można wyprowadzić dalsze: zdolność obiektywnego i krytycz-

nego oceniania własnych czynności, potrzebę stanowczości i odpowiedzialności, obowiązkowość oraz pewien stopień pewności w realizacji określonych zadań.

Od nauczyciela szkoły specjalnej oczekuje się też troskliwości, która polega na empatii i akceptacji jednostki niepełnosprawnej, a uzewnętrznia się w równowadze psychicznej, niezbędnej do skutecznego wykonywania zawodu.

Ważnym komponentem sylwetki pedagoga specjalnego jest też umiejętność koncentracji na wykonywanej czynności, co jest rozumiane jako zdolność do intensywnego, całodziennego poświęcenia się czynnościom zawodowym, mimo trosk osobistych dnia codziennego.

Pedagog specjalny wie, że praca z jednostką niepełnosprawną nie przynosi szybkich i wyraźnych sukcesów. Stąd wytrwałość i cierpliwość jako pożądane cechy osobowości nauczyciela szkoły specjalnej. Wytrwałość bywa z reguły charakteryzowana jako upór, z jakim nauczyciel próbuje rozwiązywać rozmaite problemy bez względu na czas, ewentualnie - jako wola poświęcenia się dla osiągnięcia określonego celu.

W ścisłym związku z wytrwałością pozostaje cierpliwość. W literaturze dotyczącej upośledzonych właśnie cierpliwość wymienia się najczęściej jako podstawową cechę, która winna charakteryzować pedagoga specjalnego. Ma ona bezpośredni związek z opanowaniem i taktem, które winny towarzyszyć pracy pedagogicznej. Cierpliwość wyraża się nie tylko tendencją do ciągłego powracania do problemów wychowawczych, ale także postawą pełną zrozumienia w szukaniu optymalnych rozwiązań tych problemów.

Należy również pamiętać, że praca nauczyciela kształcenia specjalnego wymaga, by był on człowiekiem wewnętrznie karnym i zdyscyplinowanym, który podporządkowuje własny interes potrzebom upośledzonych. Idzie tu o zdolność do świadomego kierowania własnym zachowaniem, zwłaszcza w sytuacjach stresowych.

Badanie wszystkich wymienionych cech było bardzo trudne i wyniki uzyskane różnymi metodami nie zawsze można uznać za dostatecznie obiektywne. Stąd kontynuowano badania, zmierzając do odpowiedzi na pytanie, jakie znaczenie przypisują poszczególni nauczyciele i wychowawcy cechom osobowości. Uzyskane wyniki przedstawiono porównawczo w poniższym zestawieniu:

Kolejność	Cechy pożądane	Cechy stwierdzone
1	Zainteresowanie pracą	Zainteresowanie drugim, umiejętność rozumienia drugiego, zajęcie czynnościami
2	Konieczność ciągłego samokształcenia	Raczej tendencja do biernego zbierania doświadczenia
3	Odporność psychiczna	Napięcie, drażliwość, neurotyczność, pewna dawka optymizmu, niezrównoważenie emocjonalne
4	Zdolność kierowania	Znajomość drugich, zdolność postawienia na swoim, pewna dawka ryzyka w postępowaniu, niedostatki w rozwiązywaniu różnych sytuacji społecznych
5	Wytrwałość	Wytrwałość w wypełnianiu zadań
6	Uczynność	Skoncentrowanie się na wypełnianiu obowiązków, podzielenie uwagi na różne dążenia

Kolejność	Cechy pożądane	Cechy stwierdzone
7	Spoleczne zwyczaje	Spoleczna śmiałość, przy- stosowanie spoleczne, go- towość, serdeczność
8	Odpowiedzialność	Sumienność, konsekwencja
9	Troskliwość	Sumienność, konsekwencja
10	Zapał do pracy	Twórczość, odkrywcość
11	Silna wola, zdys- cyplinowanie	Wytrwałość, zdolność przeprowadzenia swego po- glądu, samokontrola
12	Samodzielność	Wydawanie pewnych decyzji
13	Ufność we własne siły	Mała wiara w siebie, kró- tka samowystarczalność, odpowiednia ambicja, nie zawsze dostateczna pewność
14	Umiejętność kon- taktowania się	Znaczna
15	Zdolności organi- zacyjne	Twórczość, nie zawsze do- stateczne planowanie, stanowczość
16	Zrównowazenie emocjonalne	Pewna dawka optymizmu

Istnieje ścisły związek między emocjami a czynnościami człowieka. Stany emocjonalne wpływają na czynności człowieka i warunkują je. Wiążą się też bezpośrednio nie tylko z przebiegiem ale i z rezultatem czynności. Przeżywanie zadowolenia wynikającego z dobrych rezultatów pracy ma więc duże znaczenie dla czynności zawodowych, a sukces jest czynnikiem wyraźnie motywującym.

Dla efektywnego spełniania zawodu pedagoga specjalnego niezbędna jest równowaga emocjonalna, który to pogląd skonfrontowano z danymi uzyskanymi za pośrednictwem kwestionariusza Cattell PF 16, gdzie na liście szesnastu czynników tworzących strukturę osobowości wymienia się też dojrzałość emocjonalną (czynnik C). Wynik był zdumiewający - okazało się, że badane osoby przejawiały znaczną chwiejność emocjonalną.

Nauczyciel czy wychowawca młodzieży upośledzonej jest w szkołach specjalnych narażony na sytuacje oddziałujące negatywnie na jego stan psychiczny. Są to szczególnie: znaczne wymagania w pracy, nieustannie zmieniające się warunki, stosunkowo mało widoczne rezultaty czynności wychowawczych, często niedogodne środowisko pracownicze i niska ocena społeczna wykonywanej pracy.

Tymczasem ogólny stan psychiczny jest bardzo ważny w zawodzie pedagoga specjalnego. Zrównoważony i spokojny człowiek łatwiej bowiem łagodzi powstałe konflikty i daleko lepiej przyczynia się do wytworzenia odpowiedniej atmosfery sprzyjającej pracy pedagogicznej. Żąda się również od niego pewnej dawki odporności psychicznej. Psychiczna odporność wyraża się z reguły energią, jaką ma do dyspozycji człowiek, aby się potwierdzać w kontakcie z trudnościami, przy dużym obciążeniu zawodowym. Są to dodatkowe siły psychiczne i fizyczne, których można użyć przy napotkaniu trudności w pracy w wykonywaniu stałych czynności. Oceniamy tu: niestrudzenie, zdolność wykonywania czynności w napiętej atmosferze pracy przy zmieniających się warunkach itp.

Porównując powyższe z wynikami badań przeprowadzonych za pośrednictwem kwestionariusza PF-16 można stwierdzić, że u badanych zaobserwowano raczej odwrotne tendencje, takie jak napięcie i przepracowanie

A oto podobne rezultaty uzyskane przy pomocy innego kwestionariusza, tzw. ŻIN (życiowe niezadowolenie) i ŻIS

(zyciowe zadowolenie): umiarkowana tendencja neurotyczna u 25% badanego zespolu, silna tendencja neurotyczna u 18% i bardzo silna tendencja neurotyczna u bez mala 40% badanych.

Otrzymane wyniki sprawdzono przy pomocy kwestionariusza W+M, zawierajacego 75 pytan dla zbadania stamu psychicznego w sposob calosciowy. Oceniajac dane stwierdzono istnienie w 31% tendencji neurotycznych, zas w 28 sklonnosci do niestabilnosci.

Z przytoczonych wynikow wyplywa konieczny postulat fachowego przygotowania i permanentnego ksztalcenia w dziedzinie higieny psychicznej nauczycieli dzieci uposludzonych umyslowo. Rozwojowi niepozadzanych tendencji neurotycznych mozna bowiem zapobiec przez podniesienie poziomu zarzadzania pracą i lepsze fachowe przygotowanie do zawodu.

LITERATURA

- Kohoutek R., Psychologie osobnosti, KKS, Brno 1979.
Sovak M., Defektologie a defektolog, sb, KU, Praha 1964.
Valisova J, Speciální pedagog ve výchovné vzdělávacím procesu, SPN, Praha 1978.